

שירת הים - סדר כתיבתה ואמירתה

מסכת סופרים פרק יב הלכה ט

ר' זעירא ר' ירמיה בשם רב: שירת הים ושירת דבורה נכתבות אריח על גבי לבינה¹ ולבינה על גבי אריח.²

מגילה דף טז עמוד ב

אמר רבי חנינא בר פפא: דרש רבי שלא איש כפר תמרתא: כל השירות כולן נכתבות אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח, חוץ משירה זו ומלכי כנען,³ שאריח על גבי אריח, ולבינה על גבי לבינה. מאי טעמא? שלא תהא תקומה למפלתן.⁴

תלמוד ירושלמי מגילה פרק ג הלכה ז

רבי זעורה רבי ירמיה בשם רב: שירת הים ושירת דבורה נכתבים אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח. עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח ע"ג אריח ולבינה ע"ג לבינה ... מאי כדון למצוה או לעיכוב?⁵

רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ח הלכה ד

שירת הים כותבין אותה בשלושים שיטות. שיטה ראשונה כדרכה ושאר השיטות, אחת מניחין באמצעה ריוח אחד ואחת מניחין הריוח בשני מקומות באמצעה, עד שתמצא השיטה חלוקה לשלש ונמצא ריוח כנגד הכתב וכתב כנגד הריוח.⁶

¹ שורות המורכבות מקבוצות מילים וביניהן מרווחים (חללים) גדולים. ובשורה הבאה שוב קבוצות מילים ומרווחים, אלא שהם מסודרים מול השורה הקודמת (והבאה) כך שכל קבוצת מילים עומדת מול מרווח בשורה שלפניה ושאחריה, כמו לבנים שמונחות בקצוותיהן אחת על השנייה. "קָתַב כנגד רווח ורווח כנגד קָתַב" (רמב"ם להלן). באופן זה מתקבל בניין מסודר ואיתן, אך עם חלונות קטנים. ראה דוגמא בסוף הדף. ולגבי המשמעות הפיסית של אריח על גבי לבינה הקשורה לעולם הבנייה ולהלכות עירובין, ראה גמרא עירובין יג ע"א ובגמרא שטיינזלץ באיור שהביא שם.

² מכאן ניתן, לכאורה, להסיק שרק שתי שירות אלה נכתבות אריח על גבי לבינה. ובתנ"ך ברויאר אכן כך הוא הדבר. ובתנ"ך קורן גם שירת דוד שבספר שמואל ב פרק כב כתובה כך (אולי משום שהיא משמשת כהפטרה לשביעי של פסח). ובהמשך מסכת סופרים פרק יב הלכה יב ופרק יג הלכה ב יש התייחסות לשירות אחרות. ונראה, בפשטות, שלפי מסכת סופרים רק שירת הים ושירת דבורה נכתבות אריח ע"ג לבינה שהיא 'ציורית' יותר. ויש קשר תכני בין שירת דבורה לשירת הים מלבד ששירת דבורה היא ההפטרה לשבת שירה (בשלח).

³ "שירה זו" – היא רשימת עשרת בני המן שבמגילת אסתר. "מלכי כנען" – היא רשימת מלכי כנען שהכניע יהושע, ראה יהושע פרק יב. "שירות" אלה כתובות בטורים ישרים, מילה או שתיים בקבוצה, אחת מתחת לשנייה, כפי שמקובל בדפוסים של שירה ופיוט, עד שנראה כמגדל צר וארוך (מגדל קלפים) שאין לו עמידה איתנה והוא מט לנפול. ראה דוגמא בסוף הדף.

⁴ הגמרא במגילה מציגה, כך נראה, שיטה מרחיבה מול השיטה המצמצמת של מסכת סופרים לעיל. כלל, כל השירות נכתבות אריח ע"ג לבינה חוץ משתיים. ואילו עוד שירות יש לנו במקרא? שירת הבאר (במדבר כא), (שירת נחלי ארנון? שם), שירת האזינו, שירת חנה, שירת דוד, "שירת העתים" (קהלת ג, הערת עמוס חכם). בדפוסים ובנוסחאות שבידינו, שירת הבאר כתובה רגיל (אולי משום שהיא קצרה. ראה רשב"ם במדבר כא יד), שירת האזינו כתובה אריח על גבי אריח (אולי משום שהיא בעצם תוכחה, ראה שטיינזלץ בגמרא במגילה שם), שירת חנה כתובה רגיל (מדוע?), שירת דוד היא הפטרת החג ראינו בהערה 2 לעיל, ו"שירת העתים" כתובה אריח על גבי אריח (שאלו אינן זו שירה שהרי קהלת שייך לספרות החכמה). נראה איפוא שלהלכה התקבלה שיטת מסכת סופרים ולא שיטת הגמרא במגילה. ויש עוד לעיין בדבר והמאיר עינינו יבורך!

⁵ הירושלמי (מובא בילקוט שמעוני יהושע רמז כב) נוקט גישה אמצעית בין השיטה המצמצמת של מסכת סופרים (רק שירת הים ושירת דבורה נכתבות אריח על גבי לבינה) ובין הגישה המרחיבה של הבבלי (כל השירות כולן נכתבות אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח, חוץ מרשימת מלכי כנען ובני המן) ומתייחס רק לשני הקצוות: שירת הים ושירת דבורה מחד גיסא ומלכי כנען ובני המן מאידך גיסא, ואינו מתייחס לכל השאר. לשאלת הירושלמי אם הלכה זו מחייבת ("לעיכובא") או רק למצווה (הידור) ואם שינה, לא נפסל הספר, התשובה ניתנת בהמשך הסוגיה שם היא שזה לעיכוב, היינו חובה ומזה אפסר אולי ללמוד שלגבי כל שאר המקרים, גישת הירושלמי היא 'חופשית' וסופר שיכתוב את שאר השירות כך או כך, לא פסל. ובשולחן ערוך יורה דעה סימן רעה סעיף ג נפסק: "כתב השירה (שירת הים) כשאר הכתב, או שכתב שאר הכתב כשירה, פסול. ודווקא שכתב השירה כשאר הכתב בלא פיזור, אבל אם שינה בפיזור ממה שנהגו, לא פסל, ובלבד שיהא אריח על גבי לבינה". עצם השיטה (הפיזור), היינו מתן מרווחים, חשובה. החלוקה המדויקת לאריחים ולבינות וגדלי הרווחים נראה שאינה מעכבת.

שוב בדקנו ומצאנו שקטע זה של הירושלמי זהה לזה שבמסכת סופרים ומחבר את הקטע בו פתחנו ממסכת סופרים בפרק יב הלכה ט, עם קטע בהמשך המסכת, בפרק יג הלכה ב: "עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח על גבי אריח, ולבינה על גבי לבינה, כל בניין דכן לא קאים. מאי כדון למצוה או לעיכוב? אמר ר' יוסי לר' חנינא בר אחוי דרב אושעיא: נהיר את כדי דהוינן קיימין קדם חנוטה דרב אושעיא חביבך, עבר ר' אבא בר זבדא ושאלנא ליה. ואמר בשם רב: לעיכוב". אז אפשר שלפנינו רק שתי שיטות: שיטת הירושלמי – מסכת סופרים ושיטת הברייתא בתלמוד הבבלי.

⁶ שיטים הן שורות. והשורה הראשונה – "אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר" – נכתבת במלוא רוחבה ורק בשורה השנייה מתחיל ה"אריח ע"ג לבינה" הראשון. דבר זה מקנה לכל הכתיבה יציבות נוספת, מעין גג המכסה את כל הבניין ואת כל האריחים והלבינות. כיון שהרמב"ם עוסק בהלכות ספר תורה הוא מזכיר רק את שירת הים ואת שירת האזינו.

מסכת סוטה דף ל עמוד ב⁷

תנו רבנן: בו ביום דרש רבי עקיבא: ⁸ בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה. ⁹ וכיצד אמרו שירה? כגדול המקרא את הלל והן עונין אחריו ראשי פרקים. ¹⁰ משה אמר: אשירה לה' והן אומרים: אשירה לה'. משה אמר: כי גאה גאה והן אומרים: אשירה לה'. ¹¹ רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: כקטן המקרא את הלל והן עונין אחריו כל מה שהוא אומר, משה אמר: אשירה לה' והן אומרים אשירה לה', משה אמר כי גאה גאה והן אומרים כי גאה גאה. ¹² רבי נחמיה אומר: כסופר הפורס על שמע בבית הכנסת, שהוא פותח תחילה והן עונין אחריו. ¹³

במאי קמילגני? רבי עקיבא סבר: "לאמר" - אמילתא קמייתא. ורבי אליעזר בנו של ר"י הגלילי סבר: "לאמר" - אכל מילתא ומילתא. ור' נחמיה סבר: "ויאמרו" - דאמור כולהו בהדי הדדי, לאמר - דפתח משה ברישא. ¹⁴

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דשירה בשלח פרשה א

ר' נחמיה אומר: שרת רוח הקודש על ישראל ואמרו שירה, כבני אדם שהן קוראין את שמע. ר' עקיבא אומר: רוח הקודש שרת על ישראל ואמרו שירה, כבני אדם שהן קוראין את ההלל. ר' אליעזר בן תדאי אומר: משה היה פותח בדברים תחילה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו. משה היה פותח ואומר: אשירה לה' וישראל עונין אחריו וגומרין עמו: אשירה לה' כי גאה גאה. משה היה פותח ואומר: עזי וזמרת יה וישראל עונין אחריו

⁷ מקבילה לגמרא זו שבבבלי נמצאת בתוספתא סוטה פרק ו. שם מוחלפת שיטת ר' עקיבא עם שיטת ר' אליעזר בנו של יוסי הגלילי. שיטת ר' נחמיה היא ללא שינוי.

⁸ "בו ביום" הוא ביטוי לסדרת דרשות שנאמרו ביום שבו הועבר רבן גמליאל (דיבנה) מנשיאותו והוחלף ע"י ר' אלעזר בן עזריה ("הרי אני כבן שבעים שנה"). ראה סיפור המעשה במסכת ברכות כז ע"ב - כח ע"א: "תנא: עדיות בו ביום נשנית, וכל היכא דאמרין בו ביום - ההוא יומא הוה. ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוה. ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת". ראה דברינו **ביום בו העבירו את רבן גמליאל מנשיאותו** בדפים המיוחדים. הביטוי "בו ביום" זה מוזכר 85 פעמים בתלמוד הבבלי ו- 55 פעמים בירושלמי! (ואולי הכוונה לא ליום אחד, אלא לכל התקופה עד שחזר רבן גמליאל לתפקידו). עם כל המחלוקת הקשה, בית המדרש לא פסק וידעו בסוף להתפייס. ורבן גמליאל למד את הלקח מסינון הנכנסים לבית המדרש ומשמעות הכרזתו: "כל תלמיד שאין תוכו כבדו - לא יכנס לבית המדרש". ראה דברינו **תוכו כבדו** בפרשת תרומה וכן **שועל, עקרב, שרף וגחלי אש** בדפים המיוחדים.

⁹ ובתוספתא הנוסח הוא: "בשעה שעלו ישראל מן הים בקשו לומר שירה שרת עליהן רוח הקודש ואמרו שירה". כאן אין שום אזכור לרוח הקודש וזה מתאים לשיטת ר' עקיבא שהיא מאד מינימליסטית כמוסבר בהערה 14 להלן.

¹⁰ כיון ששירת הים מושווית עם אמירת הלל ויש מגוון שיטות כיצד בדיוק אמרו בני ישראל את השירה, נקדים ונאמר שגם בהלל יש, עד היום, שיטות שונות לענין החזרות ו"חלוקת התפקידים" בין החזן לקהל. ועל כך כבר נכתב בשולחן ערוך, אורח חיים סימן תכב סעיף ג: "בענין הפסוקים שכופלין בו וכן בפסוקים ששליח ציבור אומר והקהל עונים אחריו - כל מקום כפי מנהגו". ואנו מחפשים מה הם המנהגים לגבי אמירת שירת הים בפרט בשביעי של פסח ושבת שירה.

¹¹ משה אמר את השירה במלואה ואילו בני ישראל רק חזרו על הפזמון: אשירה לה'. בדומה לאופן שאנו אומרים את "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" בהלל. לפי שיטה זו, חלקם של בני ישראל בשירה הוא קטן מאד. משה כאילו 'מוציא אותם ידי חובה' כגדול המקרא את ההלל". משה מפרק את הפסוק: "אשירה לה' כי גאה גאה חסד ורוכבו רמה בים" לחצאים או אולי אפילו לרבעים ובני ישראל עונים בפזמון רק את ראשו "אשירה לה'". ומן הסתם כך בכל הפסוקים. משה מקריא בקטעים את הפסוק: "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארממנהו" והם עונים: "עזי וזמרת יה" על כל קטע (או שמא בכל הפסוקים ענו: "אשירה לה' " על כל פסוקי השירה). מי מכיר, מי יודע עדה או קהילה שנהגה או עדיין נוהגת כך?

¹² בני ישראל חזרו אחרי משה, פסוק בפסוק. הוא מקריא והן חוזרים אחריו. בדומה לאופן שאנו אומרים את "אנא ה' הושיעה נא" בהלל. הנוסח כאן הוא "כקטן המקרא את ההלל". מדובר בקטן חכם שיועד את סדר התפילות אבל אין הוא יכול להוציא את הקהל ידי חובה ולכן הם חוזרים על דבריו מילה במילה. אבל בתוספתא הנוסח הוא "כגדול המקרא את ההלל", היינו מי שיועד את הנוסח. בכל מקרה, לפי שיטה זו חלקם של בני ישראל עדיין משני, אך גדול יותר. על משה שרתה רוח הקודש והשירה ובני ישראל החרו והחזיקו אחריו. מי מכיר, מי יודע עדה או קהילה שנהגה או עדיין נוהגת כך?

¹³ חזן הפורס על שמע (עובר לפני התיבה ומקריא את קריאת שמע וברכותיה) רק מזכיר לקהל את המילים. הוא פותח בשתיים שלוש מילים ראשונות של כל פסוק והקהל נזכר, חוזר על מילים אלה ומשלים (בעצמו או ביחד עם החזן) את יתרת הפסוק. זו כמובן הדרגה הגבוהה ביותר מבחינת בני ישראל. ובתוספתא דברי ר' נחמיה עשירים יותר: "ר' נחמיה אומר: כבני אדם שקורין שמע בבית הכנסת שנאמר: ויאמרו לאמר. מלמד שהיה משה פותח בדבר תחילה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו. משה אמר: אז ישיר וישראל אמרו אשירה לה' וגו'. משה אמר: עזי וזמרת יה וישראל אמרו זה אלי ואנוהו. משה אמר: ה' איש מלחמה וישראל אמרו ה' שמו". מי מכיר, מי יודע עדה או קהילה שנהגה או עדיין נוהגת כך?

¹⁴ הפתיחה לשירת הים היא: "אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר" (שנכתבת למלוא רוחב השורה לפני ה"אריח ע"ג לבינה" הראשון כפי שנזכר לעיל בשיטת הרמב"ם). ר' עקיבא ור' אליעזר שניהם דורשים את "לאמר", שמשמעותו שבני ישראל חוזרים על מה שמשה מקריא להם. או רק על הפזמון "אשירה לה' כי גאה גאה" (כשיטת ר' עקיבא) או על כל פסוק ופסוק (כשיטת ר' אליעזר). ר' נחמיה מדגיש את "ויאמרו לאמור". בסופו של דבר הייתה השירה אמירה משותפת למשה ולבני ישראל - "בהדי הדדי" ואולי גם ברוח קודש ששרתה על כולם כשיטת התוספתא.

וגומרין עמו: עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה. משה היה פותח ואומר: "ה' איש מלחמה" וישראל עונין אחריו וגומרין עמו: "ה' איש מלחמה ה' שמו".¹⁵

"אשירה לה' " - נאה גדולה לה', נאה גבורה לה', נאה התפארת והנצח וההוד לה'. וכן דוד אמר: "לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד" (דברי הימים א כט יא). "אשירה לה' כי גאה גאה" - משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו הכל מקלסין לפניו שהוא גיבור - והוא חלש, שהוא עשיר - והוא עני, שהוא חכם - והוא טיפש, שהוא רחמני - והוא אכזרי, שהוא דיין שהוא נאמן ואין בו אחת מכל המידות הללו. אלא הכל מחניפין לו. אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא כל מה שמקלסין אותו, יותר הוא מקילוסו.¹⁶

חג שמח
מחלקי המים

שירת הים – אריח על גבי לבנה

אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת ליהוה ויאמרו לאמר	אשירה ליהוה כי גאה גאה	סוס
ורכבו רמה בים	עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה	סוס
אבי יארממבדהו	זה אלו ואנחהו	אלהי
לבו	יהוה איש מלחמה יהוה	אמרו
שלטיו שלטו בים סוף	סרכבת פרעה ויחלו ירה בים	אמרו
אבן	תהמת יספיו ירדו במלכות כמו	אבן
יהוה תרעל אויב	ימלך יהוה נאדרי בכח	ימלך
קסוף	יכרב לאורך תהומים	יכרוח
אפוף נערמו בים	תשלחו הרץ יאכלמו קקע	אמר
גזלים	קפאו תהמת בכב ים	אמר
אויב ארדף אשיו	אחלק שלל תמכאמו	אמר
גפיו	ארוק חרבו תרוישמו ידו	אמר
בריווך כסמו ים	עלכו כעופרת במים	אמר
אדירים	מי כסכה באלם יהוה	אמר
כסכה נאדר בקדש	נרא תהלת עשהו	אמר
פלא	גמית ימלך תשלטו ארץ	אמר
בחדר עס זו גאלת	נהלת בעוף אל נור	אמר
קדשך	שלטו עמים ירמון	אמר
אזל ישבי פטישת	אז נהלו אכופי	אמר
אדום	אילו מואב יאחזמו רעד	אמר
כל ילבי כגלן	תפל עליהם אמתה	אמר
וכרד	בגדל חרעך ירמו כאבן	אמר
יעבר עמר יהוה	עד יעבר עם זו	אמר
קנת	תבאמו ותלעמו בהר נחלתך	אמר
לשבתך פלשת יהוה	מקדש אדני כולו	אמר
דיך	יהוה ימלך לעלם ועד	אמר
בא סוס פרעה ברכבו וברישיו בים	וישב יהוה עלהם	אמר
את מי הים	ובני ישראל הלכו בישועה בתוך הים	אמר

שירת האזינו אריח על גבי אריח

ואעידה בם את השמים ואת הארץ כי ידעתי אחריו מוזני כי דשזוזת דשזוזתו וסדרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם וקראת אתכם הרעה באזורית הימים כי תעשו את הרע בעיני יהוה להכניסו במעשה ידכם וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם

האזינו השמים ואדברה יערף כמטר לקחי כשעירים עלי דשא כי שם יהוה אקרא הצור תמים פעלו אל אמננה ואין עול שזת לו לא בגין מומם ה' ליהוה תגמלו זאת הכולא הוא אבך קרן זכר ימות עולם שאל אבך ויגדך בהזול עכיון גוים ישב גבלת עמים כי חזק יהוה עמו ימצאהו בארץ מדבר יסבבזהו ונצדהו כגשר יעיר קצו יפרש כנפיו יקוזהו יהוה בדי יצונו ירכבו על גמותי ארץ וינקחו דבש מסלע חמאת בקר וחלב צאן ואילים בני בשן ולתורים ודם עזב תשתה זמר עמדת עבית כשית ויגבל צור ישעתי בתולעת יכליסהו אלהים לא ידעום כל שערים אבתים ותשכח אל מזלכך מכלס בני ובנתיו אראה מה אזוריתם בנים לא אמן בם כעסוני בהבליםם בני גבל אכליםם

ותשמע הארץ אמרי פי תזל ככל אמרתי וכרביבים עלי עשב הבו גדל לאסדינו כי כל דרכיו משפט צדיק וישר הוא דור עקש ופתלתל עם צבל ולא חכם הוא עשך ויכצך בניו שזת דר ודר זקצך ויאמרו כך בהפרידו בני אדם למספר בני ישראל יעקב חזק צוזלתו ובהוה יכל ישמון יצרנהו כאישוף עינו על גוזליו ירוחף ישאהו על אברתו ואין עמו אל זכר ויאכל תנובת שדי ושמן מזובמיש צור עם חזק כרים עם חזק כליות חזטה וישמן ישרון ויבעט וישש אכזה עשהו יקצאהו בורים חזונו לשרים לא אלה חדשים מקרב באו צור ידרך עשי וירא יהוה וילאץ ויאמר אסתירה פני מהם כי דור תהפכת המה הם קצאני בכל אכ ואני אקצאם בכל עם כי אש קדוזה באפי

¹⁵ נראה שכל התנאים במדרש מכילתא זה מרחיבים מאד לעומת הברייתא הנ"ל מהגמרא בסוטה. שיטת "גדול המקרא את ההלל" איננה כאן ושיירת הים נאמרה ביחד וברוח הקדש, כאשר משה היה רק הפותח והמוביל.
¹⁶ היינו שכמה שתקלס אותו, לא תוכל להחניף לו, משום שבו אנוש לא יכול לספר אלא מקצת שבו של הקב"ה. אבל ראה, להבדיל בעת צרה, שהנביאים בגדולת רוחם אינן מחניפים לקב"ה. ראה העניין בהקשר עם אמירת: האל הגדול הגיבור והנורא, בירושלמי ברכות פרק ז הלכה ג, שירמיהו השמיט את "הנורא" ודניאל השמיט את "הגיבור" וסיכום הדברים מפי ר' יצחק בן אלעזר: "יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לו". ראה דברינו [האל הגדול הגיבור והנורא](#) בפרשת עקב.